

فوناد رهشید :

کاری ره‌خنه‌ی نه‌ده‌بی تو‌یژینه‌وه‌یه‌کی مه‌عریفیه له‌سه‌ر ره‌ه‌نده‌ جیا‌جیا‌کانی ده‌ق

سازدانی: گه‌لاو‌یژی نوی

د. فوناد ره‌شید محمەد سالی ۱۹۶۴ له‌که‌رکوک له‌دایکبووه، سالی ۱۹۸۸ خو‌یندن‌ی به‌کالۆریۆسی له‌به‌شی کوردی - کۆلیژی ئاداب - زانکۆی سه‌لاحه‌دین ته‌واو کردووه، بپوانامه‌ی ماسته‌ری له‌نه‌ده‌بی کوردی وه‌رگرتووه له‌زانکۆی به‌غدا ناو‌نیشانی نامه‌که‌ی بریتیبوو له (ناوه‌پۆکی کۆمه‌لایه‌تی هۆنراوه‌ی کوردی). سالی (۱۹۹۶) وه‌کو مامۆستای زانکۆ له‌به‌شی کوردی - کۆلیژی ئاداب زانکۆی ده‌وک ده‌سته‌به‌کاربووه . سالی ۲۰۰۴ بپوانامه‌ی دکتۆرای له‌کۆلیژی (زمان) - زانکۆی سه‌لاحه‌دین وه‌رگرتووه، ناو‌نیشانی نامه‌که (په‌خنه‌ی پۆمانی کوردی) ۱۹۷۳ - ۱۹۹۹ . تا ئیستا ئه‌م کتێبانه‌ی بلۆکردۆته‌وه:

ناسنامه‌ی ده‌ق. ده‌قی نه‌ده‌بی (ئه‌دگار و به‌ها). بونیادگه‌ری له‌گوتاری رۆشن‌بیری کوردیدا. په‌خنه‌ی (په‌خنه‌ی پۆمانی کوردی).

ئێستا مامۆستای په‌خنه‌ی نه‌ده‌بییه له‌به‌شی کوردی - کۆلیژی په‌روه‌ده‌ی بنیات له‌زانکۆی سه‌لاحه‌دین.

پهځنه ی نهځه ی رځه زه پځه ځه رځه گانی بونیادی بابه تی و نیستاتیکی دهق لیځ جیاده کاته وه و رځل و پیوهندیان پځه وه دهخاته رځو

***پځناسه ی به پځزت بځ پهځنه ی نهځه ی جیبه و هر
بابه تیکی پهځنه ی ده بیټ خاوه نی چ خسه لټ و
تایه تهندیه ک بیټ؟**

- نه گه رچی له سه رچاوه جیاجیاکانی پهځنه ی نهځه ی بیدا
پځناسه ی جځراو جځر بځ چه مکی پهځنه ی نهځه ی کراوه،
ده کځی له رځوی جځره وه تیځرای پځناسه کان له نیو دوو
جځوه دا پځلین بکه یین:

پځناسه یه کی بابه تی - پځناسه یه کی خودی

پځناسه بابه تییه کان به زمانځی زانستی و بابه تیانه
هه ولځانداوه سروشټ و نه رځ و رځلی پهځنه ی نهځه ی
وه کو لځیکی نهځه بناسی رځون بکه نه وه، نه م جځره
پځناسانه پتر پځناسه گه لځی فهره نځین (قاموس) و
له میانی توځینه وه کانداه دی ده کځین، هه رچی پځناسه ی
خودییه، پتر زمان و رځونینیکی تاکه که سیبه و پتر
ده رپرینیکی (ناراسته وخځ و رځمزی و چره).

دوور له بیرو رځی زاتی، زځبه ی پځناسه بابه تییه کان
جهخت له وه ده که نه وه که کاری (پهځنه ی نهځه ی) له
سه ی ته وه رځه وه هه وللی خوځیندنه وه و پځناساندنی دهقی
نهځه ی ده دات، ته وه رځه کانیځ:

(پځلینکردن، شیکردنه وه، هه لسه نگانندن)

له هه ریه که له م ته وه رځه وه پهځنه ی خځی له سه ر
دهق ده کات، بځ نمونه له ناستی پځلینکردندا کار
بځ ساخکړدنه وه ی ناسنامه ی ژانریتی دهق ده کات،
به و مانایه ی شوینی جوگرافی دهق له سه ر نهځه ی
ژانره نهځه ییه کان دیاری ده کات. به گشتی ده توانین
بلځین ده کځی کاریکی پهځنه یی خالی بیټ له ناستی
پځلینکردن و هه لسه نگانندن، به لام ناکریت کاری پهځنه یی
خالی بیټ له ناستی (شیکردنه وه = التحلیل). له میانی
نه م ناسته دا پهځنه ی نهځه ی په گه زه پځه ځه رځه گانی
بونیادی بابه تی و نیستاتیکی دهق لیځ جیاده کاته وه و
رځل و پیوهندیان پځه وه دهخاته رځو، له پځناو دواندنی

جه مسه ر و رځوه ره نادیارو بیده نځه گانی دهق، نه م
له لایه ک، له لایه کی دیکه شه وه بځ په نجه خسته سه ر
گه م هه نه ریبه گانی نیو ده قه که، که واته پهځنه لځره دا
باس له (چی گووتن) و (چځن گووتنی) دهق ده کات.
پځم وایه پځویسته بابه تی پهځنه یی، به زمانځی پهځنه یی
نوسرابیټ، به و مانایه ی دوور له زمانی ناخاوتنی ناسایی
رځژانه، سوود له و چه مک و زاروه پهځنه ییانه بیټیټ که
له سنووری بابه ته که یدایه. هه روه ها پځویسته هه لځری
دیو رځونینیکی پهځنه یی بیټ، نه م هه ش کاتی دځته دی
که له هځشمه ندیبه کی پهځنه یی وه نوسرابیټ.

***تاکو نیستاش قسه له سه ر نهځه ده کځیت که له ناو
کولتوری رځشنیری نی مده شتیځ نیه به ناوی
پهځنه ی نهځه یی وه، تځ رات له مباره وه جیبه، نایا نی م
خاوه نی چ جځره تیځریکی پهځنه یی نهځه یی؟**

- هینده ی من ناگاداریم بځ په که مین جار وتاریځ راسته وخځ
باسی نه بوونی پهځنه ی نهځه یی کوردی کردیټ بریتییه
له وتاری (أزمة النقد الادبی الکردی - حسین محمد سعید)
که له رځژانه ی (التاخی) ژماره (۲۲۸) له ۱۹۶۸/۸/۲
بلاو کراوه ته وه. نوسه ری نه م وتاره به هانه ی خځی
هه بووه که له شهسته کانداه باسی نه بوونی پهځنه یی
کوردی بکات، نه م یان پځم ناساییه، به لام نه م به لاره
سهیره، تځ نیستاش له هه زاره ی سیه مده بیټ و به زمان
و بځوونی (چل و سه ی) سال به ر له نیستا بلځیټ
(پهځنه ی نهځه ییمان) نییه، یاخو به گومانه وه باس له
بوونی پهځنه ی نهځه یی کوردی بکه یټ، هه ر بځ نمونه
بروانه گځقاری (هه ری می کوردستان) ژماره (۴۶۳) -
(۴۶۴) ۲۰۰۸ ته وه ری پهځنه ی نهځه یی، هه روه ها پاشکوی
(نهځه یی و هه نه ری - کوردستانی نوځی) ژماره (۵۴۴۹)
له ۲۰۱۰/۱۲/۹ پرسپاریکی کاک (فهره یون سامان) که
نماژه بځ نه بوونی پهځنه ی نهځه یی کوردی ده که ن...!!!
به راستی نه م جځره غه دریکه له بزاقی پهځنه ی نهځه یی

پځویسته بابه تی
پهځنه یی
به زمانځی
پهځنه یی
نوسرابیټ،
به و مانایه ی
دوور له زمانی
ناخاوتنی ناسایی
رځژانه، سوود له و
چه مک و زاروه
پهځنه ییانه بیټیټ
که له سنووری
بابه ته که یدایه.
هه روه ها پځویسته
هه لځری دیو
رځونینیکی پهځنه یی
بیټ، نه م هه ش کاتی
دځته دی که له
هځشمه ندیبه کی
پهځنه یی وه
نوسرابیټ

به داخه وه تا ئیستا نووسەر و رهنهگر و توێژهری کورد له ژین و ژینگه یهکی وادا نه ژیاوه بپرزێته سهر پرۆسه یهکی مهعریفی، وهک داهینانی تیۆریک، ئەمەش هۆکاری ناوهکی و دهرهکی خۆی ههیه .

کوردی و تیکرپای ئەو ههولانهی له م بوارهدا دراون ئەمپرۆ پتر له (۱۰۰) نامهی ماستهرو دکتورا له بواری رهنهکی ئەدهبی کوردیدا نووسراون، چه ندين کتیب خراونه ته کتیبخانهی رهنهکی کوردیه وه، ناکریت تو هه موو ئەمانه به (هیچ) بزانی و وهکو شهسته کانی سه دهی رابردوو بلیی رهنه مان نییه، نه خیر پیم وایه، رهنهکی ئەده بییمان ههیه، ئینجا تا چی راده یهک له ئاستی پیوستدایه یاخود چهنده لیی رازین، ئەمه یان بابه تیکی تره و قسهی جیاوازی دهوێت. خاوهنی تیۆریکی رهنهکی ئەدهبی، به و مانایه ی کورد بۆخۆی تیۆریکی له م بابه تهی داهینابیت؟ به داخه وه تا ئیستا نووسەر و رهنهگر و توێژهری کورد له ژین و ژینگه یهکی وادا نه ژیاوه بپرزێته سهر پرۆسه یهکی مهعریفی، وهک داهینانی تیۆریک، ئەمەش هۆکاری ناوهکی و دهرهکی خۆی ههیه . کاری رهنهکی (چ تیۆر چ پراکتیک)، ههروهکو رهنهگر و توێژهری ئەمریکی (پیننی ویلک - ۱۹۹۶) ئاماژه ی بۆ دهکات، پرۆسه یهکی مهعریفیه هه لبه ته ئەنجامدانی کاری تۆکمه و پوخت له م بوارهدا کهش و هه وایهکی کۆمه لایه تی و پۆشنیبری و سیاسیی گونجاوی دهوێت، چونکه توێژینه وهی زانستی له نیو شهرو کوشتار و گه مارۆی ئابووری و پاره دونان و ترس و نیگه رانی و تۆقاندن و ئاواره ییدا ناکریت، دیاره ئەمانه به شیکی زۆری ژیا نی تاکي کورد بووه . ئەگه رنا هۆکاره کی بۆ ئەوه ناگه رپه ته وه که ئەقلیه تی تاکي کورد توانای کارکردن و داهینانی نییه .

***رۆژانه له ناو بلوکراوه کاندایا بهر کۆمه لیک بابهت دهکهوین به ناوی رهنه وه بلوده کرپنه وه، به پای به پرژت ئەو بابه تانه تا چه ند ده چه ن ناو بو نیادیو پیناسه ی رهنه کی ئەده بییه وه؟**

هه لبه ته ناکریت تیکرپای ئەو وتارو نووسینه کی ئەمپرۆی نیو رۆژنامه گه ریی کوردی هه مووی وهکو یهک

ته ماشا بکریت، چونکه جیاوازی، زۆری هه ره زۆری وتاری نیو رۆژنامه کان نووسینی ساده و دارشتن نهک نووسینی رهنه کی، به لām هه ندیک له و نووسینه کی نیو گۆقاره کانی ده کرئ وهکو به ره مه کی رهنه کی ئەده بی مامه له یان له گه لدا بکریت، ئەمەش مانای ئەوه نییه، سه رجه م هه ل و مه رجه کانی کاریکی رهنه کی دروستی له خۆ گرتبیت .

***بۆچی له رابردوو و ئیستاشدا به شیکی زۆری پانتایی رۆشنیبری ئیمه شیعر داگیر کردوو؟**

- پیم وایه ئەمه پیوه ندیی به هه ردوو جه مسه ری نیو پرسپاره که وه هه یه (ئیمه) و (شیعر) ئیمه (کورد) میله ته کی رۆژه لاتی و له بارودۆخکی دژواری سیاسیدا ژیاوین، ئەم باره دژواره له زۆر بارو لایه نی ژیا ندا . بیبه شی کردین، دایراندین . له م دۆخه دژواره دا که سالانیکی زۆر له به رده م شه ری مان و نه ماندا بووین، ئیدی نووسه رو شاعیر و تاکي کورد دیدو قسه و خه ون و خولیا ی خۆی به (شیعر) دهر بریوه، چونکه شیعر، زیاتر و زووتر به هانای مرۆقه وه دیت . له لایه ک زیاتر زمانی سۆزه و له لایه کی دیکه شه وه ده کرئ شیعریک یه ک دوو دیریش بیت هه ر به شیعر دابنریت . دیاره ئەزمونی رۆمان نووسین یان ئەزمونی رهنه کی زۆر جیاوازه له ئەزمونی شیعر، هه ر بۆ نمونه ده کرئ له زیندان و له سه ر په تی سیداره ش بیت چه ند رسته یه کی شیعر ی بگوتریت، به لām رۆمان یان رهنه کی له م جۆره دۆخانه دا زۆر زحمه ته بنووسریت .

دواتر ئەوه ییش له یاد نه که یین له نیو زۆریه ی ئەده بیاتی جیهاندا (شیعر) ته مه نیکی درژ و به ره مه کی زۆری هه بووه و هه یه، لێره دا کورد نه ته وه یه کی ریزه پ نییه .

***دهگوتریت ده کی ئەده بی به دوا ی خۆیدا رهنه کی ئەده بی دروست دهکات، ئایا ئەم بۆچوونه به پاشکوبونی رهنه کی ئەده بی دروستنکات، ئایا**

پیم وانییه (رهخنه) داهیتانیک بیت کت و مت وهکو داهیتانی دهقیکی نهدهبی

پهخنه ی نهدهبی
کار له سهر دهق
دهکات، له م
پوانگه یه وه ناساییه
له پرووی فیزیکیه وه
پهخنه له دواى دهق
سهره لیدات، به م
مانایه پاشکوبون
کم و کورتی و
کیماسی نییه،
پاشکوبون به و
مانایه نیگه تیغه
که نووسینه
پهخنه بییه که له
کوتایی دهقه که دا
بووه ته (ئینشایه ک)
شتیکى تازه و زیادى
دهقه که دهجویتته وه،
ئهمه یان کاریکى
خرابه

دهقیکی نهدهبی، چونکه کارى پهخنه یی بهر له هه موو
شتیک قسه کردنه له سهر دهق، به لام گهر که سیک
پیی وایتت دهکریتت ئهم کاره پهخنه بییه به زمانیک
نووسرا بیت هیچی له تیکستیکى نهدهبی که متر نه بیت
له پرووی دهر برپین و گهمه ی ئیستاتیکیه وه. لیژدها ئهم
بۆچوونه پرووه پرووی ئهم پرسیاره ده بیته وه: ئایا ئهم
نووسینه پهخنه بییه باسی دهقه نهده بییه که دهکات یان
وهکو نووسینیکى سهر به خو نووسراوه و به ته نیش
دهقه که وه دانراوه؟ ئه گهر باسی (دهق) دهکات ئه وه
ئه رکه سروشتی و ناساییه که ی پهخنه ی نهدهبی پیاده
کردوه و ته نها زمانى جیاوازه، ئه گهریش نووسینیکى
سهر به خو یه، ئه وا ده کریتت ئه میش وهکو دهقیک ته ماشا
بکریتت... ئهم قسه یه مانای ئه وه نییه که ته نها تیکستی
نهدهبی داهیتانه و نووسینی پهخنه یی هیچ به هاو جوانی
و گرنگیه کی نییه، نه خیر... کارى پهخنه یی دهکریتت
کاریکى مه زن و پر بایه خ بیتت... ئه وه تا له پهخنه ی
نهدهبی عه ره بییدا چه ند نووسه ریک ئاماژه به گرنگی
و داهیتانی چه ند کاریکى پهخنه یی دهکه ن، به مانای
قولیی خویندنه وه و وردبینی له پروانین و په ببردن
به په هه نده نادیاره کانی بابه تی له سهر نووسراو، نهک به و
مانایه ی پهخنه گره که ییش دهقیکی نهدهبی نووسیبیتت،
ههر بۆ نمونه (د. محمد عبدالقادر) له باسکردنی
کتیبی (انماط الروایة العربية الجديدة) له نووسینی
(د. شکرى عزیز الماضى). ئهم کتیبه به جو ریک له
پهخنه ی داهیتانه (النقد الابداعی) داده نیتت. که واته
به لهقه له مدانی پهخنه ی نهدهبی وهکو دهقیکی
نهدهبی تیکه لکردنی بابه ته کانه و هه بوونی تیروانین و
خویندنه وه ی قول و فره په هه ندی (بابه تیک، دهقیک،
ژانریک) له چوارچو یه کاریکى پهخنه بییدا بابه تیکه
شایانی قسه له سهرکردن و له هه مان کاتدا کاریکى
چاوه پروانکراویشه.

پهخنه بۆ خزی ژانریک و لقیکی سهر به خو نییه له ناو
کایه ی نهده بییدا؟

پهخنه ی نهدهبی کار له سهر دهق دهکات، له م
پوانگه یه وه ناساییه له پرووی فیزیکیه وه پهخنه له دواى
دهق سهره لیدات، به م مانایه پاشکوبون کم و کورتی
و کیماسی نییه، پاشکوبون به و مانایه نیگه تیغه که
نووسینه پهخنه بییه که له کوتایی دهقه که دا بووه ته
(ئینشایه ک) شتیکى تازه و زیادى نهگوتوه وه هر
دهقه که دهجویتته وه، ئهمه یان کاریکى خرابه، (ئایا
پهخنه بۆخوی ژانریک و لقیکی سهر به خو نییه له ناو
کارى نهده بییدا؟). هه سته دهکم لیژدها تیکه لکاریه ک
هه یه. جارئ، پیم وانییه پهخنه ی نهدهبی ژانریکی
سهر به خو بیتت، چونکه ئاشکرایه (ژانره نهده بییه کان
= Literary Geners) (شیعرو چیرۆک و
پۆمان و پهخشانه شیعرو کورتیه چیرۆک و... هتد)
دهگریتته وه واتا چه کی (ژانری نهدهبی) بۆ ئه و جو رو
فۆرمه نهده بییه به کار دیتت که دیدیکى ئیستاتیکیان
له خوگرتوه دهر باره ی (ژیان، جفاک، گهر دوون، مان و
نه مان)، هه رچی پهخنه ی نهده بییه قسه له سهر (دهق
= Text) دهکاته که واته:

- نهدهب (دهق) پروانینه به رامبه ر ژیان.

- پهخنه ی نهدهبی پروانینه به رامبه ر دهق.

به لام ئاشکرایه پهخنه ی نهدهبی لقیکه له لقه کانی.

(ئه ده بناسی = Literaturology) هه روهکو
لهقه کانی دیکه ی (تیوری نهدهب، میژووی نهدهب، نهدهبی
به راوردکاری) ئه گهر له په هه ندیکى تره وه پرسیاره که
دهیه ویتت، بلیتت پهخنه ش داهیتانه، هه روهکو شیعرو
پۆمان، پیم وایه ئهم بۆچوونه پیوستی به پروونکردنه وه
هه یه. کارى پهخنه ی نهدهبی توژی نه وه یه کی مه عریفیه
له سهر په هه نده جیا جیا کانی دهق، لیژدها پیم وانییه
(پهخنه) داهیتانیک بیتت کت و مت وهکو داهیتانی

شانۆگەریی برایمۆك

لە خۆمالییەوه بەرەو دیالۆگ لەگەڵ ئەوی دیکەدا

کاروان عومەر کاکەسوور

هەر لە سەرەتاوه ناوی (برايمۆك) ئەو هەستەمان پێ دەبەخشیت، كە ئیمە لە بەردەم شانۆگەرییەکی خۆمالیداین، بەلام ئایا چەمکی خۆمالی پێچەوانە چەمکی گەردوونییە؟ ئایا خۆمالی مانای سادەییە؟ ئایا پێش ئەوەی ئەدەب و هونەر سیمای گەردوونی بە خۆیانەوه بگرن، سیمای لۆکالییان نییە؟ ئایا لەگەڵ بەدەستەنانی سیمای گەردوونیدا، سیمای لۆکالیی خۆیان لە دەست دەدەن؟ ئایا هونەری ئەگریکی پێش ئەوەی ببیتە هونەری گەردوونی، سیمایەکی لۆکالیی نەبوو؟ هەزارویەك شەوی پۆژەلات پێش ئەوەی بگاتە پۆژئاوا و کاریگەری گەورە لە ئەدەب و هونەریاندا بکات، خۆمالی نەبوو؟ کەواتە ئەوەی ئەدەب و هونەر لە هەر شتیکی تر جیا دەکاتەوه ئەو پەگەزە ئیستاتیکیانەن، کە لە خۆیان دەگرن. بەم پێیە ئەوه قوولییە، نەهەك پووبەری جیۆگرافی، کە مەودای نیوان ئاسایی و داھینان پیک دەھینیت. خۆمالی، ئەگەر بتوانیت خۆی لە ئاستی ئەوی تردا بکاتەوه و لە توانایدا بێت دیالۆگ داھەزرینیت، بێگومان دەشتوانیت پەگەزە ئیستاتیکیەکانی خۆی بپاریزیت و پەگەزی دیکە داھینانیش لەوی تر وەرگریت. ئەمە ئەو ئەركە